

DONELAIČIO DIEVAS

DAINIUS RAZAUSKAS

Anotacija. Peržvelgus Kristijono Donelaičio *Metus* mitologijos, mitinių vaizdinių požiūriu, be visa ko kito (paukščių karaliaus rinkimai, deivės su ragais, Perkūnas, velnio suvelta kudla, bildukas ir t. t.), iškilo ir savitas Dievo paveikslas. Dievas, šiaip ar taip, – irgi mitinė figūra, o *Metuose* jis turi kai kurių kaip tik lietuvių tradicijos (kalbos, mitologijos, tautosakos) Dievui būdingų ypatybių. Jos straipsnyje ir atskleidžiamos bei nagrinėjamos. Pirmiausia dėmesys atkreipiamas į Donelaičio sugretintus žodžius *dievas* ir *dyvas* (būdvardžio *dyvinas* pavidalu, Pl 87); antra – į Dievo epitetą *Visgalijis* (Vd 660), žinomą iš Jono Lasickio XVI a. paminėto žemaičių teonimo *Aukštėjas Visagalijis* (*Auxtheias Vissagistis*); trečia – į tai, kad Donelaičio Dievas yra *dosnus* ir *dovanoja* (Rg 373), o tai yra gerai žinoma archajiška Dievo ypatybė; ketvirta – aptarta gana dviprasmiška Donelaičio paminėta „lietuviškoji gadynėlė“ ir joje garbintas Dievas (Rg 791–795); penkta – Dievo dovanota ugnis (*Žr* 216–219); ir, galiausiai, šešta – *Metų* pabaigoje minimas *dangiškasis tėtutis* (*Žr* 666–667).

Be vienos kitos pastabos įvairių autorių darbuose, lietuvių tautosakos ir mitologijos atspindžius Kristijono Donelaičio *Metuose* nuosekliau yra nagrinėję bent trys žymūs lietuvių tautosakininkai: Zenonas Slaviūnas, Ambraziejus Jonynas ir Stasys Skrodenis¹. Jau bandė šiuo klausimu

¹ Zenonas Slaviūnas, „Kristijono Donelaičio ryšiai su tautosaka“, (1965), in: Zenonas Slaviūnas, *Raštai*, sudarė ir parengė Stasys Skrodenis, t. II: *Liaudies dainos, liaudies muzika ir muzikos instrumentai, papročiai, literatūra ir folkloras*, Vilnius: Vilniaus

pasisakyti ir šio straipsnio autorius². Tačiau vis dar yra ką pridurti.

Šįkart bus nagrinėjamas *Metuose* išskylantis Dievo paveikslas, kiek ir kaip jis gali būti susijęs su lietuvių kalba, tautosaka ir mitologija. Šiuo atžvilgiu išskirtos šešios *Metų* vietos, kuriose minimas Dievas, ir aptariamoms eilės tvarka šešiuose straipsnio skyriuose, kurių pavadinimai, savo ruožtu, įvardija gvildenamas temas: Dievo dyvai, Dievas Visgalšis, Dievas davėjas, „lietuviškos gadynėlės“ Dievas, Dievo dovanota ugnis ir dangišskasis tėtutis.

1. DIEVO DYVAI

„Ak, šlovings **Dieve**, kaip **dyvins** tavo sutaikymai!“ (Pl 87)³

Būdvardis *dývinas* „nuostabus, keistas“, kaip ir daiktavardis *dývas* „nuostabus dalykas, keistenybė, stebuklas“, sutartinai laikomi slavizmais, kilusiais iš atitinkamų reikšmių rusėnų žodžių *дивьнь* ir *диво, дивъ*⁴, ir gal

pedagoginis universitetas, 2007, p. 248–271, žr. p. 416; Ambraziejus Jonynas, *Lietuvių folkloristika: iki XIX a.*, Vilnius: Vaga, Lietuvos TSR Mokslų akademija, Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, 1984, p. 277–289; Stasys Skrodenis, „Liaudies kalendaris Kristijono Donelaičio *Metuose*“, (1993), in: Stasys Skrodenis, *Folkloras ir gyvenimas: Straipsnių rinkinys*, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, Vilniaus pedagoginis universitetas, Lituanistikos fakultetas, Lietuvių kalbos katedra, 2010, p. 75–82.

² Dainius Razauskas, „Mitiniai vaizdiniai Donelaičio *Metuose*: pirmosios dvylika eilučių“, in: *Liaudies kultūra*, Vilnius, 2014, Nr. 5, p. 32–44; Dainius Razauskas, „Mitiniai vaizdiniai Kristijono Donelaičio *Metuose*: paukščiai“, in: *Literatūra*, Vilnius, 2014, Nr. 56 (1), p. 7–20; Dainius Razauskas, „Mitiniai vaizdiniai Donelaičio *Metuose*: dar apie Saulę (*Vasaros darbai* 49–53)“, in: *Liaudies kultūra*, Vilnius, 2015, Nr. 1, p. 9–14; Dainius Razauskas, „Mitiniai vaizdiniai Donelaičio *Metuose*: žolė“, in: *Tautosakos darbai*, Vilnius, 2015, t. XLIX, p. 72–94.

³ Tyrime naudota ši *Metų* redakcija: Kristijonas Donelaitis, *Metai ir pasakėčios*, redaktorius Vytautas Vitkauskas, (ser. „*Baltų lankų*“ literatūros kolekcija), Vilnius: Baltos lankos, 1994. Toliau cituojant *Metus* tekste nurodoma poemos dalis ir eilutė. Visi išretinimai citatose, jei nepažymėta kitaip, – straipsnio autoriaus.

⁴ *Lietuvių kalbos žodymas*, t. II, ats. redaktorius Jonas Kruopas, Vilnius: Mintis, 1969, p. 595, 596; Kazimieras Būga, „Kirčio ir priegaidės mokslas“, (1923), in: Kazimieras Būga, *Rinktiniai raštai*, t. III, sudarė Zigmas Zinkevičius, Vilnius: Valstybinė politi-

tikrai tokie yra. Bet patys slaviškieji žodžiai veikiausiai yra bendrakilmiai su lie. *diēvas*, taigi šio lie. žodžio etimologiniai atitikmenys⁵. Formos požiūriu, šaknis *dyv-* šiaip jau galėtų būti girdima visai lietuviškai, kaip šaknies *deiv-/ diev-* atmaina, ir palygintina su tokiais Simono Grunau minimais legendiniais asmenvardžiais kaip *Thywaito* (*Dyvaitis?*), *Diwoynis* ar *Diwonys* (*Dyvanas*), Lucaso Davido *Diwones* ar *Diwones*⁶, su Mato Pretorijaus (lo. Matthaëus Praetorius, vok. Matthäus Prätorius) ministru vietinio Mažosios Lietuvos gyventojų vardu *Dywillis*⁷, pagaliau su

nės ir mokslinės literatūros leidykla, 1961, p. 46; Kazimieras Būga, „Lietuvių tauta ir kalba bei jos artimieji giminaičiai“, (rankraštis), in: *Ibid.*, p. 247; Pranas Skardžius, „Die slavischen Lehnwörter im Altlitauischen“, (1931), in: Pranas Skardžius, *Rinkiniai raštai*, t. IV, sudarė ir parengė spaudai Albertas Rosinas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998, p. 122–123; Ernst Fraenkel, *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, t. I, Heidelberg: Carl Winter, Universitätsverlag, 1962, p. 98 ir kt.

- ⁵ Макс Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, т. I, перевод с немецкого и дополнения Олега Трубачева, Санкт-Петербург: Азбука, 1996, p. 513–514; Павел Черных, *Историко-этимологический словарь современного русского языка*, т. I, Москва: Русский язык, 1999, p. 252; Виктор Мартынов, „Сравнительно-историческая грамматика и древнейшие балто-славянские связи“, in: *Балто-славянские исследования 1980*, ответственный редактор Вячеслав Иванов, Москва: Наука, 1981, p. 22; Виктор Мартынов, *Язык в пространстве и времени: К проблеме глоттогенеза славян*, Москва: Едиториал УРСС, 2004, p. 46–47, 49–50; Владимир Топоров, *Предистория литературы у славян: Опыт реконструкции (Введение к курсу истории славянских литератур)*, Москва: Российский государственный гуманитарный университет, 1998, p. 65, 124; Julius Pokorny, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, т. I, Bern-München: Francke Verlag, 1959, p. 186; James Patrick Mallory, Douglas Q. Adams, *Encyclopedia of Indo-European Culture*, London-Chicago: Fitzroy Dearborn Publ., 1997, p. 230 ir kt., nors esama ir kitokių nuomonių.
- ⁶ Simon Grunau, „Preussische chronik“, iš vokiečių kalbos vertė Sigita Plaušinitis, in: *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, т. II: *XVI amžius*, sudarė Norbertas Vėlius, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001, p. 47, 48–49, 57, 86, 87–88, 95; Lucas David, „Preussische Chronik“, iš vokiečių kalbos vertė Sigita Plaušinitis, in: *Ibid.*, p. 240–242, 275–276.
- ⁷ Matthäus Prätorius, „Deliciae Prussicae oder Preussische schaubühne“, in: *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, т. III: *XVII amžius*, sudarė Norbertas Vėlius, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003, p. 118, 151, 237, 263–264; Matas Pretorijus, *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla*, т. III: *IV knyga: Senovės prūsų*

tarmiškomis žemaitiškėmis lytimis *Dijwas*, *Dijwalis* Simono Daukanto užrašytuose⁸ ir būtent Mažojoje Lietuvoje užrašytuose priežodžiuose: *Nu Dyva taip lemta yr* „Nuo Dievo taip lemta yra“, *Dyva žodis nemelo* „Dievo žodis nemeluoja“⁹. Reikšmės požiūriu, atsižvelgtinas iš Mikalojaus Daukšos, Konstantino Sirvydo žinomas būdvardis *indievas* „nuostabus, nepaprastas“¹⁰, taigi būtent „dyvinas“. Tad ir klausimą dėl žodžių *dývas*, *dývinas* kilmės nederėtų laikyti galutinai išspręstu: taip, labai tikėtina juos esant slavizmus, vis dėlto lieka šioks toks „plyšelis“ kitai galimybei – tarkime, juos esant susidariusius iš panašiai skambėjusių ir panašios reikšmės savų žodžių ir vėliau ant jų „užslinkus“ minėtiems slavizmomams.

Pagaliau dabar mums tai nėra esminis dalykas. Esminis dalykas dabar tas, kad Donelaitį matome gal neatsitiktinai mėginus žodžius *Dievas* ir *dyvinas* sugretinti ir, panašu, ne vien sąskambio, bet ir „poetinės etimologijos“ tikslu.

2. DIEVAS VISGALĪSIS

„Dievs **Visgalĭsis**, kurs svietã visą **sutvėrė...**“ (Vd 660)

Garsiojoje Jono Lasickio (le. Jan Łasicki, lo. Ioannus Lasicius arba Lasitius) knygelėje *De diis samagitarum caeterorumque sarmatarum et falsorum christianorum* (*Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus*), XVI a. pabaigoje lotyniškai parašytoje remiantis valakų refor-

idolatrija. V knyga: Senovės prūsų šventės. VI knyga: Senovės prūsų konsekracijos, sudarė Ingė Lukšaitė, parengė Ingė Lukšaitė, Milda Girdzijauskaitė, Sabina Drevello, Jonas Kilius, Mintautas Čiurinskas, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2006, p. 136, 137, 312, 313.

⁸ Simonas Daukantas, *Žemaičių tautosaka*, t. II: *Pasakos, patarlės, mišlės*, parengė Kostas Aleksynas, Kazys Grigas, Leonardas Sauka, Vilnius: Vaga, 1984, p. 249, Nr. 707–709, 711–713.

⁹ „Smulkioji tautosaka: patarlės, priežodžiai, frazeologizmai“, [parengė Kazys Grigas], in: *Lietuviškosios žodis*, parengė Kazys Grigas, Zita Kelmickaitė, Bronislava Kerbelytė, Norbertas Vėlius, Kaunas: Litterae universitatis, 1995, p. 314, Nr. 257, 259.

¹⁰ *Lietuvių kalbos žodynas*, t. IV, p. 107.

mos metu Žemaitijoje matininku dirbusio Jokūbo Laskausko (le. Jakób Łaskowski ir kitaip, lo. Lascovius) žiniomis, yra toks sakinys: *Nam prae-ter eum, qui illis est Deus Auxtheias Vissagistis, Deus omnipotens atque summus, permultos Zemopacios, id est, terrestres ii venerantur, qui non-dum verum Deum Christianorum cognouerunt* („Mat šalia to, kuris yra jiems Dievas *Auxtheias Vissagistis* – visagalis ir aukščiausias Dievas, – tie, kurie dar nepažino tikrojo krikščionių Dievo, garbina daugybę *Zemopacios*, tai yra, žeminių [dievybių]“) ¹¹.

Apie šį Lasickio *Auxtheias Vissagistis* prirašyta daug, ir visą tyrimų istoriją čionai apžvelgti nėra reikalo. Paskutinį rimčiausią žodį šiuo klausimu visai neseniai yra pasakęs Vytautas Ališauskas:

Lasickis pateikia lietuviško teonimo vertimą į lotynų kalbą: *omnipotens atque summus*. Pirmasis sandas (lotyniškai minimas antroje vietoje) *summus* nesunkiai atstatomas į **Aukštėją* (LKŽ formos: *aukštiejas, aukštiejus*), žinomą ir kai kuriems bažnytiniais rašytojams (plg.: *weydz akis Aukštieiaus tay est Pona Diewa / wiešpaties aukščiausio ir wisu didžiausio* [*Knyga nobažnystės*, 1653 m.]). *Omnipotens* rinkėjo neatpažįstamai iškraipytą apeliatyvą *Vissagistis* leidžia atkurti kaip *Visagalisis* (bažnytiniuose tekstuose paplitusį įvairiais rašybos variantais). Paskutiniu metu ryški tendencija Lasickio *Aukštėją* traktuoti kaip krikščionybės Dievą, suleidusį šaknis į senojo panteono griuvėsius. Kiek tokia sinkretistinė hipotezė tikra? Pats Lasickis, atrodo, skiria *Aukštėją* ir „tikrąjį krikščionių Dievą“. Tikrojo Dievo nepažinę valstiečiai *Aukštėją* garbina šalia gausių Žemėpačių, kitaip tariant, jį laiko senojo panteono nariu;

maža to, čia matome būdingą

vertikalę – Dangaus Dievas jos viršuje, apačioje – ūkio arba namų dievai. Prūsų dangaus dievas Ukapirmas irgi gyvuoja toje pačioje opozicijoje – po juo tuoj minimas Žemėpatis. Pretorijus kiek netvarkingai kalba apie

¹¹ Vytautas Ališauskas, *Jono Lasickio pasakojimas apie žemaičių dievus: Tekstas ir kontekstai*, (*Dingęs šventybės pasaulis: Jono Lasickio knygos interpretacija*, d. I), (ser. *Baltų mitologijos ir ritualo tyrimai*, 6), Vilnius: Aidai, 2012, p. 108, 109.

Ukapirmo ir Žemėpačio santykį, bet pastarąjį opozicijoje reikšmingai įvardija kaip „namų dievą“. Tokia nepriklausomų šaltinių dermė liudija esant itin seną vaizdinį, kurio negalima kildinti iš krikščionybės. Pati įvardijimų įvairovė yra giliai siekiančios tradicijos, išsisknijusio kulto ir geografinio paplitimo žymė. Galime gan drąsiai teigti, kad susiduriame su aukščiausia indoeuropietiško paveldo dievybe, Dangaus Dievu, vėliau praminta ir Dangaus Karaliumi. Bibliiniam Dievui evangelizacijos procese priskirti jos senieji kultiniai epitetai.¹²

Dievo epitetą *visagalšis* vartojo Martynas Mažvydas: „Dėkavojam Tau, Visagalšis Pone Dieve; Tave garbinam, Visagalšis, tau giedam, tau duome čestį ir šlovę“; Simonas Vaišnoras: „Visagalšis Ponas Dievas“; lytį *visogalšis* – Jonas Bretkūnas: „Visogalšis Dievas taduodi jumus susimylimą po akim to vyro; Ir nuog Visogalinčiojo esi peržegnotas“; Daukša: „O Dieve Tėve Visogalšis, neveizdėkig ant nuodėmių manų...; Ką mums teikis duot, Dieve Visogalšis“ ir kt.¹³; lytį *visgālš(is)*, kaip Donelaičio, – Bretkūnas, Merkelis Petkevičius, Vaišnoras, Saliamonas Slavočinskis, Jokūbas Brodovskis, Pilypas Ruigys, paskui dar Kristijonas Gotlybas Milkus ir kiti¹⁴.

Pažymėtina Theodoro Lepnerio 1690 m. žinia, kurioje šis epitetas minimas pabrėžtinai „senoje lietuviškoje“ giesmėje, ar dainoje (*Lied*), kurią lietuvininkai dainuodavę vietoj maldos. Būtent, pasak Lepnerio, per vestuves *beten sie gleichwoll vor der Mahlzeit: Aller Augen, oder sing[en] das alte Littausche Lied vor dem Eßen: O Diewe vissogalšis, Tiewe amžinasis, welches im Deutschen nicht zu finden, und ein guttes Lied est* („vis dėlto prieš valgydami sukalba maldą ‘Visų akyse’ arba gieda seną lietuvišką giesmę *O Diewe vissogalšis, Tiewe amži-*

¹² Vytautas Ališauskas, „Dievai po Lietuvos dangumi, 1619 metai...: Vienos dëlionės gabalėliai“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, Vilnius, 2012, Nr. 2, p. 98.

¹³ *Lietuvių kalbos žodynas*, t. XIX, vyriausiasis redaktorius Vytautas Vitkauskas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999, p. 690–691, 733; Valteris Jaskevičius, „Jono Lasickio žemaičių dievai: lietuvių mitologijos studija“, in: *Liaudies kultūra*, Vilnius, 2010, Nr. 4, p. 46; Pranas Vildžiūnas, „*Auxtheias Vissagistis* – supagonintas krikščionių Dievas“, in: *Tai, kas išlieka*, sudarė Elvyra Usačiovaite, (ser. *Senovės baltų kultūra*, kn. VIII), Vilnius: Kronta, 2009, p. 73.

¹⁴ *Lietuvių kalbos žodynas*, t. XIX, p. 714.

nasis. Tai gera giesmė, vokiečiai tokios neturi“)¹⁵. Paskui dar: *Sie setzen die Adjectiva und die Pronomina den Nominibus vor und ninter denselben, gleich den Lateinern. Also sagen Sie, Die was wissogalšis padés man, wie auch: wissogalšis Die was padés man, Gott der Allmächtige wird mir helffen* („Būdvardžius ir įvardžius jie vartoja prieš daiktavardžius arba po jų, panašiai kaip lotynai. Antai jie sako: *Die was w i s s o g a l š i s padés man*, arba: *w i s s o g a l š i s Die was padés man*“)¹⁶.

O Mato Slančiausko dar XX a. pradžioje užrašyta: „Ponas Dievs – v i s a g a l š i s, ką nor, tą padaro. Ponas Dievs danguj sėdžia, o jo galybė – po visą svieta“¹⁷. Tai, kad Dievas sėdi danguje, savo ruožtu pabrėžia Jį esant Aukštėją.

Išties labai panašu, kad čia turime seną lietuvių Dievo epiteta, tikusį krikščionybei, kaip ir pats Dievo vardas, ir jos perimta. Savo ruožtu Donelaičio paminėtas *Dievs Visgalšis* įtraukia *Metus* į patikimų šio epiteto šaltinių eilę, o kartu, vadinasi, ir į lietuvių mitologijos šaltinių eilę.

Ta proga dar galima pridurti, kad Donelaičio *Dievas Visgalšis* pasaulį būtent *sutvėrė*. Dalis kalbininkų, pavyzdžiui, Kazimieras Būga, Jonas Jablonskis, Aldonas Pupkis, Kazys Linkevičius ir kiti, tokį šio žodžio vartojimą – t. y. veiksmažodžio *tvėrti* vartojimą pasaulio sukūrimo, kosmogonine reikšme – laiko netaisyklingu, neteiktinu. Bet štai kiti, pavyzdžiui, Juozas Balčikonis, Pranas Skardžius, Ernstas Fraenkelis, Vytautas Mažiulis, tokią reikšmę šiam veiksmažodžiui ne tik pripažįsta, bet netgi kildina ją iš prokalbės (beje, ne tik kosmogoninę, pasaulėkūrinę, bet netgi apskritai kreatyvinę, kūrybinę reikšmę). Šių eilučių autorius yra surinkęs galybę mitinės medžiagos (kurią tikisi paskelbti atskirai), aki-vaizdžiai rodančios, kad pasaulis visuotinai yra įsivaizduojamas atsiradęs iš skysto chaoso („iš vandens“) šiam sutvirtėjus, taigi *susitvėręs* ar buvęs

¹⁵ Teodoras Lepneris, *Prūsų lietuvis*, parengė Vilija Gerulaitienė, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011, p. 63, 165; plg. Theodor Lepner, „Der Preussische Litauer“, iš vokiečių kalbos vertė Vytautas Jurgutis, in: *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t. III, p. 341, 358.

¹⁶ *Ibid.*, p. 113, 207.

¹⁷ *Juodoji knyga*, surinko Jonas Basanavičius, sudarė Kostas Aleksynas, parengė Kostas Aleksynas, Leonardas Sauka, (ser. *Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka*, t. 12), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 153, Nr. 21.

sutvertas veiksmažodžio *tvėrti(s)* reikšme „darytis, rasti kam tirštam“¹⁸. Ir kai kurias kitas šio veiksmažodžio kosmogoninės reikšmės prielaidas įtikinamai patvirtina atitinkami tautosakos vaizdiniai apie pasaulio atsiradimą, bet apie tai čia ne vieta pernelyg plėtotis¹⁹. Šiaip ar taip, yra labai rimtas pagrindas manyti, kad lietuvių tradicijoje Dievas pasaulį pirmiausia būtent *sutvėrė*. Savo ruožtu Donelaičio *Metai* tampa vienu iš senųjų rašytinių šaltinių, liudijančių tokį šio veiksmažodžio vartojimą.

3. DIEVAS DAVĖJAS

„Tam juk **Dievs dosnus** gėrybes mums **dovanoja...**“ (Rg 373)

Tai, kad duodančio, dovanojančio Dievo, Dievo davėjo įvaizdis atrodo įprastas, savaimė suprantamas, anaip tol nepaneigia jo mitiškumo ir tradiciškumo, o kaip tik priešingai – akivaizdžiai rodo jį Donelaičio laikais buvus ir mums tebesant perdėm tradicinį, ir pačią mitinę tradiciją šiuo atžvilgiu – itin gyvą. O tradiciniu mitiniu požiūriu, esmiškai viskas žmogaus gyvenime yra Dievo duota, kaip kad Laimos lemta.

Dainoje iš Viliaus Kalvaičio rinkinio sakoma: „Kad Dievas duotų, / Laimužė lemtų, / [...] / Tai Dievas dave, / Laimužė lėme“²⁰. Iš Juškų rinkinio: „Ar Dievo duota, / Laimužės lemta“²¹, „Ne Dievo duota, / Laimu-

¹⁸ *Lietuvių kalbos žodynas*, t. XVII, vyriausiasis redaktorius Vytautas Vitkauskas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 257.

¹⁹ Keli paskelbti bandymai: Dainius Razauskas, „Sutvėrimas: „kūrybinės“ žodžio reikšmės motyvacija“, in: *Liaudies kultūra*, Vilnius, 2000, Nr. 2, p. 8–13; Dainius Razauskas, „Dar kartą apie „sutvėrimą“: papildoma „kūrybinės“ žodžio reikšmės argumentacija“, in: *Liaudies kultūra*, Vilnius, 2001, Nr. 1, p. 39–41; Dainius Razauskas, „Pasaulio sutvėrimo“ vaizdiniai – konceptualaus mąstymo mitinis pamatas“, in: *Religija ir kultūra*, Vilnius, 2008, t. 5 (1), p. 74–87.

²⁰ *Prūsijos lietuvių dainos*, surinko Vilius Kalvaitis, parengė Kostas Aleksynas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 220, Nr. 449.

²¹ *Lietuviškos svotinės dainos*, užrašytos Antano Juškos ir išleistos Jono Juškos, t. I, [parengė Antanas Mockus], Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1955, p. 341, Nr. 385.16, 18; plg. p. 438, Nr. 503.1; p. 527, Nr. 623.10.

žės lemta, / [...] / Tai Dievo duota, / Laimužės lemta²². Dievas ir dalį ar dalią duoda: „Jei bus duota Dievo dalis, / Rasi mano būsi; Dav Dievulis dalią“²³ ir t. t.

Latvių dainose irgi pasakoma: *Ja Dievs dos, Laimē tiks* („Jei Dievas duos, Laimė lems“), *Dos Dieviņš, tiks Laimiņa* („Duos Dievulis, lems Laimužė“), *Dod, Dieviņ, liec, Laimiņ* („Duok, Dievuli, lem, Laimužė“), arba net iškeliant Dievą virš Laimos: *ja Dieviņš laimi dos* („jei Dievulis laimę duos“), *ja būs labi, Dievs dos laimi* („jei [viskas] bus gerai, Dievas duos laimę“) ir pan.²⁴ Dar pora pavyzdžių: *Dievīc manim naudu deva, / Laimē labu kumeliņu* („Dievutis man pinigų davė, / Laimė gerą žirgelį“), *Dod, Dieviņi, dodamo! / Es saņemšu ņemamo* („Duok, Dievuli, kas duodama! / Aš pasiimsiu, kas paimama“)²⁵ ir t. t.

Dar ryškesnis Dievo davėjo įvaizdis priežodžiuose: *Dievas davē dantis, Dievas duos ir duonos* (turintis net sanskritišką atitikmenį); *Dievas davē, Dievas ir auklės; Dievas davē giedrą, Dievas duos ir lietaus; Dievas davē ir dribtelėjo; Dievas davē, kipšas pagavo; Dievas davē šiandien, duos ir rytoj; Dievas duoda, Dievas ir atima; Dieve, duok...; Dievo davimo niekas nežino; Duok, Dieve...; Kad Dievas duos, nė velnias neatims; Kad Dievas duos, tai ir per langą įmes; Kaip Dievas duos, taip ir bus; Ko Dievas nedavė, tai pats nepasiimsi; Vienam Dievas duoda nueidamas, kitam – pareidamas; Vieniems Dievas duoda, nuo kitų atima²⁶. Latvių,*

²² *Ibid.*, t. II, p. 273, Nr. 1085.8, 10, 14.

²³ *Ibid.*, t. I, p. 174, Nr. 171.14; *Lietuvių tautosaka*, t. I: *Dainos*, medžiagą paruošė Vanda Barauskienė, Bronė Kazlauskienė, Bronius Uginčius, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, Lietuvos TSR Mokslų akademija, Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, 1962, p. 522, Nr. 522.

²⁴ Haralds Biezais, *Dieva tēls latviešu tautas religijā*, Rīga: Zinātne, 2008, p. 133–134, 136, 155, žr. 130, 132, 137.

²⁵ Janīna Kursīte, *Latviešu folklorā mītu spoguļi*, Rīga: Zinātne, 1996, p. 201.

²⁶ *Lietuvių patarlės ir priežodžiai*, t. I, parengė Kazys Grigas, Lilija Kudirkienė, Rasa Kašėtienė, Gediminas Radvilas, Dalia Zaikauskienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000, Nr. 519–523, 529, 531, 536–537, 541–542, 545, 549, 565–567, Nr. 2378–2382, 2390, 2394, 2430, 2442, 2469–2475, 2499, 2500, 2517, 2541, 2599, 2600; dar žr. Nr. 2334, 2359–2361, 2376, 2377, 2383–2389, 2391, 2392, 2395–2397, 2443, 2505, 2508, 2511, 2512, 2516, 2519, 2539, 2549, 2567, 2595, 2603; *Lietuvių tautosaka*, t. V: *Smulkioji tautosaka, žaidimai ir šokiai*, medžiagą paruošė

pavyzdžiui: *Lai Dieviņš dod, kamēr vells guļ* („Lai Dievas duoda, kol velnias miega“)²⁷.

Johanas Langijus (la. Johans Langijs, lo., vok. Johannes Langius) 1685 m. latvių Dievo vardą *Dievs* net mėgino tiesiog kildinti iš dalyvio *devis* „davęs“, nes *denn Gott ist der rechte Deweis, kas Wiŕsu Labb dewis, dohd in dohs* („Dievas yra tikrasis davėjas, kuris visa gera *devis*, *dod un dos* ‘davė, duoda ir duos’“)²⁸. Gotthardas Friedrichas Stenderis 1783 m. jau nė neabejoja: *Das Wort Deews kommt [...] vom lettischen deweys der Geber* („Žodis *Dievs* kilęs [...] iš latvių *devējs* ‘davėjas’“)²⁹.

Prisimintinas čia ir Lasickio paminėtas kažkoks žemaičių *Datanus*: *Datanus donator est bonorum, seu largitor* („*Datanus* yra gėrybių davėjas arba teikėjas“)³⁰. Apie šį dievavardį išsakyta daug nuomonių, kurių čia ne vieta nagrinėti, šiaip ar taip, daugelio sutariama, kad lietuviškai vardas bus skambėjęs *Duotojas* ar panašiai, ir visai tikėtina, kad čia turėtas omenyje būtent Dievas „*Duotojas*“.

Ne mažiau ryškus duodančio, dovanojančio Dievo įvaizdis rytų slavų tradicijoje (atitinkamų priešodžių iš XIX a. Vladimiro Dalio rinkinio³¹ vien nuorodos užimtų trečdalį puslapio). Net pats slavų Dievo pavadinimas **bogъ* pirmine prasme buvo „davėjas“, „dalią, laimę, gėrybes duodantis“³².

Kazys Grigas, Vilnius: Mintis, Lietuvos TSR Mokslų akademija, Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, 1968, Nr. 209, 211, 213, 214, 295, Nr. 2287, 2286, 2322, 2323, 2372, 2374, 2375, 3805 ir daug kur kitur.

²⁷ *Latviešu sakāmuvārdi un parunas: Izlase*, sastādījusi Elza Kokare, Rīgā: Latvijas PSA Zinatņu akademijas izdevniecība, 1957, p. 313, Nr. 6935

²⁸ Johans Langijs, „Lettisch-Deutsches Lexicon“, iš vokiečių ir latvių kalbų vertė Lilija Kudirkinė, in: *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t. III, p. 694.

²⁹ Gotthard Friedrich Stender, „Lettische Grammatik“, iš vokiečių ir latvių kalbų vertė Alfonsas Tekorius, in: *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t. IV: *XVIII amžius*, sudarė Norbertas Vėlius, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005, p. 195, 203; tikiuosi, skaitytojui nereikia priminti, kad tai ne šiuolaikinė mokslinė etimologija.

³⁰ Vytautas Ališauskas, *Jono Lasickio pasakojimas apie žemaičių dievus*, p. 110, 111.

³¹ *Пословицы русского народа*, сборник Владимира Даля, Москва: Русский язык, 2004.

³² *Жг. Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд*, т. II, под редакцией Олега Трубачева, Москва: Наука, 1975, p. 161–163; Павел Черных, *op. cit.*, p. 98; Макс Фасмер, *op. cit.*, p. 181–182 ir kt.

Jau senovės indų *Rigvedoje* Dievas (Djausas) ir dievai, ypač Indra, „duoda“ ir „dovanoja“, yra visokių gėrybių „davėjai“ ir „dovanotojai“: RV I.33.2; IV.1.18; VI.50.11,12; VIII.99.4; IX.81.5 ir kt.³³ Tas pat senovės Irane, senovės Graikijoje ir kitur³⁴. Apskritai vienas iš būdingų dievų epitetų senosiose indų, iranėnų, graikų, germanų, slavų tradicijose yra „dovanotojas, davėjas“³⁵. Baltų, matyt, – irgi.

4. „LIETUVIŠKOS GADYNĖLĖS“ DIEVAS

Religinasis Selmas, smerkdamas „pagedusius“ šių dienų papročius, mini „senus gerus laikus“ – bet įsiklausykime, kokius:

Ak, kur dingot jūs, **lietuviškos gadynėlės**,
Kaip dar prūsai vokiškai kalbėt nemokėjo (Rg 775–776)

Tėvai mūsų seni, pirm to neturėdami šiulių,
Rods nei pybelių, nei **katgismų dar nepažino**.
Jie tikt iš **galvos šventus mokinosi mokslus**,
O štai tikt **daugiaus garbėj laikydavo Dievą**
Ir šventomis dienomis **bažnyčion** bėgdavo greitai. (Rg 791–795)

³³ *Rigveda* remiamasi pagal: *Rigveda*, pdf edition by Keith Briggs, 2004, atsižvelgiant į naujausią ir nuodugniausią rusišką vertimą: *Ригведа: Мандалы I–IV*, издание подготовила Татьяна Елизаренкова, Москва: Наука, 1989; *Ригведа: Мандалы V–VIII*, издание подготовила Татьяна Елизаренкова, Москва: Наука, 1995; *Ригведа: Мандалы IX–X*, издание подготовила Татьяна Елизаренкова, Москва: Наука, 1999; nurodomą posmą visuomet nesunku susirasti pagal jo numerį vidinėje *Rigvedos* struktūroje.

³⁴ Žr. Skirmantas Valentas, *Lingvistinis pasaulis poezijoje*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997, p. 66–67; ten ir netikėtos sąsajos su Antano Baranausko *Anykščių šileliu*.

³⁵ Martin Litchfield West, *Indo-European Poetry and Myth*, Oxford: Oxford University Press, 2007, p. 132.

Selmą sunku „apkaltinti“ prielankumu senajam, ikirikščioniškam prūsų-lietuvių tikėjimui, juoba kad jis ir tiesiai buvo apie jį nekaip atsiliepęs (Vd 535–539: „Kaip pirm to lietuvininkai dar buvo pagonai / Ir savo dievaičius iš strampų sau pasidarę / Ir po medžiais ant virvių pakorę gyrė, / Tai jie rods dar taip, kaip mes, nepažydami Dievą / Daug nešvančių ir durnų daiktų prasimanė“).

Vis dėlto senosios *lietuviškos gadynėlės* nusakomos labai įdomiai. Pirmiausia, tai būtent *lietuviškos gadynėlės*, pabrėžtinai ne vokiškos („kaip dar prūsai vokiškai kalbėt nemokėjo“), o tautos klestėjimo laikai šiaip jau savaimė siejasi su jos laisve, su laikais, kai tauta dar nebuvo pavergta. Vadinasi, dar nebuvo ir krikščityta. Ar ne kaip tik tais laikais „tėvai mūsų seni, pirm to neturėdami šiulių“, t. y. krikščioniškų vokiškų mokyklų, „rods nei pybelių“, t. y. elementorių, „nei katgismų“, t. y. katekizmų, „dar nepažino“. Akivaizdžiai atvirai kalbama apie laikus, kai protėviai dar nepažino katekizmų! Todėl „tik iš galvos šventus mokinosi mokslus“ – sakytinės perdavos, žodinės tradicijos būdu. Kalbama apie tuos laikus, kai „šventi mokslai“, t. y. šventas dvasinis žinojimas ir jį perteikiantys tekstai tebegyveno perduodami sakytiniu būdu, iš lūpų į lūpas, kaip senovės keltų, germanų ir kitų senųjų Europos tautų prieš išgalint krikščionybę, kaip visų senųjų tradicijų, visos žmonijos daugelį tūkstančių metų prieš įsisavinant raštą, o kai kur, kaip antai Indijoje, ir iki šiol, nepaisant seniai įsisavinto rašto. Nes sakytinėse tradicijose dažnai laikoma, kad švenčiausi dalykai negali būti užrašomi, kad raštas juos išniekina. Dėl to, pavyzdžiui, iš senovės galų, žemyno keltų, dvasinės tradicijos tekstų, kurių druidai mintinai mokydavosi po dvidešimt metų, nieko neišliko, nors jie puikiausiai naudojo raštą, graikiškuoju ir lotyniškuoju, prekybos bei politikos reikalais. Tai yra pažymėjęs galus nukariavęs Julijus Cezaris. Senųjų sakytinių tradicijų atstovai savo žinojimą laikė esant šventesnę ir save pačius – religingesnius, todėl supranta, kad jie „tik daugiau garbėję laikydavo Dievą“.

Taigi – *Dievą!* Bet argi senasis tikėjimas ne daugiadievis? Išties ir taip, ir ne. Politeizmo ir monoteizmo priešprieša iš tikrųjų yra dirbtinė ir neatitinka tikrovės, tik į tai čia nėra galimybės leistis³⁶. Aukščiausiojo

³⁶ Dainius Razauskas, *Visi dievai: „Panteono“ sąvokos kilmė, pirminis turinys ir lietuviškas atitikmuo*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2016, p. 6–17.

Dievo, esmiškai Dievo, sąvoka žinoma bene visoms senosioms indoeuropiečių (ir ne tik indoeuropiečių!) tradicijoms, ir pačiam lietuvių žodžiui *Dievas* ne mažiau penkių tūkstančių metų. Vienas Dievas virš dievų pabrėžiamas senovės indų *Rigvedoje* (X.121.8): *yaś cid āpo mahinā paryāpaśyad dākṣam dādhanā janāyantīr yajñām / yó devéṣv ādhi d e v á é k a áśīt kásmāi deváya havíṣā vidhema* („Kas vandenį (savo) galybėje apžvelgia, tiesą pradėjusius, gimdančius auką, / Kas virš dievų v i e n a s D i e v a s buvo – kokiam gi Dievui auką padėsim?“). Žinoma, Donelaitis apie *Rigvedą* vargiai galėjo žinoti, bet dievų tėvas Dzeusas, Jupiteris jam tikrai buvo gerai žinomas, ir vargu ar jo nepastebėtas galėjo likti panašumas tarp lotyniškojo *Deus* ir lietuvių *Dievas*. Juoba kad šios dvi kalbos tuo metu jau ne vieno išsimokslinusio rašytojo buvo gretintos.

Lietuvoje vieno Dievo, būtent Dievo, garbinimą 1324 m. popiežiui per jo legatus bandė paaiškinti karalius (*rex*) Gediminas: *nos colimus d e u m secundum ritum nostrum, et omnes habemus u n u m d e u m* („mes garbiname D i e v ą pagal savo apeigas, ir visi turime v i e n ą D i e v ą“)³⁷. Dėl to paminėtina ir Enėjo Silvijaus Pikolominio (lo. Aeneas Silvius Piccolomini) 1477 m. perpasakota XIV a. pabaigoje – XV a. pradžioje Lietuvoje krikščionybę skleidusio misionieriaus Jeronimo Prahieško (č. Jeronim Jan Silvanus Pražsky, lo. Hieronymus Pragensis) žinia apie tai, kaip jis ėmėsi kirsti Lietuvoje šventąsias giraites ir vieną jau buvo iškirtęs, bet tada: *mulierum ingens numerus plorans atque eiulans, Vitoldum adit, sacrum lucum succisum quaeritur, et d o m u m D e i ademptam, in qua diuinam opem petere consuissent, inde pluuias, inde soles obtinuisse, nescire iam quo loco D e u m quaerant, cui domicilium abstulerint* („būrys moterų raudodamos ir aimanuodamos atėjo pas Vytautą pasiskusti dėl iškirto švento miškelio ir atimtų iš D i e v o n a m ū, kuriuose jos papratusios melsti dieviškos pagalbos tai lietu, tai saulę sulaukyti, o dabar nebežinančios, kur reikėsia ieškoti D i e v o, iš kurio atimtas būstas“)³⁸. „Dievo namai“, beje, yra visuotinis, visame

³⁷ „Nuntium legatorum Papae“, iš lotynų kalbos vertė Marcelinas Ročka, in: *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t. I: *Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos*, sudarė Norbertas Vėlius, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 390.

³⁸ Aeneas Silvius Piccolomini, „Cosmographia in Asiae et Europae eleganti descriptione“, in: *Ibid.*, p. 592; vertimas mano, – *D. R.*

pasaulyje nuo senų senovės žinomas šventyklos pavadinimas, ir krikščionys ligi šiol šitaip pavadina bažnyčią. XVI a. trečio dešimtmečio *Bychovco kronika*, arba *Lietuvos metraštis*, pateikdamas Šventaragio legendą, apie lietuvius (rusėnų kalba) vėlgi sako: *wiru tuiu mili, iz sudny deń mił byty, y tak znamenali sobi, iz by boh mił pryty y sedyty na hory wysokoy y sudyty żywych y mertwych, [...] A tak aczkołwiek pohany byli, a wždy potom sobi znamenali y w boha odnoho wiryli, iz sudny deń miel byty, y wiryli w z mertwych wstanie y odnoho boha, kotory sudyl żywych y mertwych* („laikėsi tikėjimo, kad būsianti teismo diena, ir vaizdavosi, kad ateisiąs D i e v a s ir, sėdėdamas ant aukšto kalno, teisiąs gyvuosius bei mirusiuosius, [...] Ir nors buvo pagonys, bet visuomet taip vaizdavosi ir v i e n ą D i e v ą tikėjo, ir kad būsianti teismo diena, ir tikėjo mirusiųjų prisikėlimą ir v i e n ą D i e v ą, teisiantį gyvuosius ir mirusiuosius“)³⁹.

Mažojejoje Lietuvoje dėl to ypač paminėtina Mato Pretorijaus žinia apie žemaitį elgetą, 1652 m. Nybudžiuose norėjusį būti nutrenktą Perkūno. Kunigo paklaustas, kodėl, šis paaiškina: *Ich wolte gern der Welt loß sein, und wen mich Gott durch seinen Donner zu sich genommen hätte, würd ich ohne einige schmerzen auff gelöset seyn, und dort im Himmel meinem Gott dienen, und darauß hätte ich schliessen können, daß ich Gottes Kind wäre* („Norėjau palikti šį pasaulį, ir jeigu D i e v a s per savo perkūną būtų mane pasiėmęs pas save, būčiau ištirpęs be jokių skausmų ir ten, danguje, tarnavęs savo D i e v u i; iš to būčiau galėjęs spręsti, kad esu D i e v o vaikas“)⁴⁰.

Bet nepamirškime, kad Selmo taip iškelti protėviai *šventomis dienomis bažnyčion bėgdavo greitai*. Taigi kalbama apie bažnyčią, o ne apie šventą giraitę, šventą kalną ar kitą alką.

Dėl to pažymėtina, kad žodis *bažnyčia* tiek lietuvių, tiek senojoje rusų kalboje, iš kurios labai seniai buvo perimtas, pirmiausia reiškė visai ne krikščionišką, o būtent senojo tikėjimo („pagonių“) šventyklą.

³⁹ „Хроника Быховца“, in: *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t. II, p. 373–374; vertimas mano, – D. R., atsižvelgiant į Rimanto Jaso vertimą (p. 381).

⁴⁰ Matas Pretorijus, *op. cit.*, p. 242, 244; vertimas mano, – D. R., sekant Jono Kiliaus vertimu (p. 243, 245); plg. Matthaeus Praetorius, „Deliciae Prussicae oder Preussische schaubühne“, in: *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t. III, p. 135–136; iš vokiečių kalbos vertė Dominykas Urbas, p. 250–251.

Pasak Zigmo Zinkevičiaus: „Senajam skolinių sluoksniui reikėtų priskirti ir tuos su krikščionyste susijusius žodžius, kurie į lietuvių kalbą pateko iš rytinių slavų (ne lenkų!) dar prieš oficialų Lietuvos krikštą (1387 m.), pvz.: *angelas* < *ангелъ* – slavai gavo iš graikų (*ἄγγελος*); *bažnyčia* < *божница* ‘p a g o n i ū š v e n t y k l a’“ ir kt.⁴¹ Į latvių kalbą žodis *baznīca* „bažnyčia“, Konstantino Karulio manymu, pateko dar prieš XIII a.⁴² Ir pastaraisiais laikais rusų žodis *божница* (atitinkamai kitose rytų slavų kalbose: bru. *божница*, ukr. *божниця*, *біжниця*), padarytas iš *бог* „dievas“, gali reikšti ne tik krikščionių maldos namus (cerkvę, bažnyčią), taip pat specialią lentyną namuose šventųjų ikonoms (vadintoms dievais, *боги*) sustatyti ir kitoms šventenybėms (šventintam vandeniui, šventintai verbai ir t. t.) padėti, bet ir koplytėlę prie šaltinio, kryžkelėje ar kitur gamtoje, ir apskritai šventvietę ir būtent senovės pagonių šventyklą⁴³. Aleksandro Afanasjevo nuomone, istoriniuose šaltiniuose minimos „*Турова божница* ‘Tauro bažnyčia’ ir *Белобожница* ‘Baltoji bažnyčia, Baltbažnytė’ veikiausiai mena pagoniškų šventyklų vietas“⁴⁴. Būta nuomonės (pastaruoju metu, tiesa, nepalaikomos), kad žodžiu *божница* senovės rusų šaltiniuose galėjo būti vadinamos net šventos giraitės, kai kur išties vadinamos *божельсье* ‘die(v)miškis, die(v)giris’⁴⁵. Čia galima prisiminti Jeronimo Prahieškio minėtus lietuvių „Dievo namus“ (*domus Dei*) – *bažnyčią* tikrąja žodžio prasme.

Šiaip ar taip, Kazimiero Būgos žodžiais:

⁴¹ Zigmąs Zinkevičius, *Lietuvių kalbos istorija*, t. II: *Iki pirmųjų raštų*, Vilnius: Mintis, 1987, p. 74.

⁴² Konstantīns Karulis, *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*, t. I, Rīga: Avots, 1992, p. 115.

⁴³ Владимир Даль, *Толковый словарь живого великорусского языка*, t. I, Москва: Русский язык, 1981, p. 107; Макс Фасмер, *op. cit.*, p. 184; *Этимологический словарь славянских языков*, t. II, p. 229.

⁴⁴ Александр Афанасьев, *Поэтические воззрения славян на природу: Опыт сравнительного изучения славянских преданий и верований в связи с мифическими сказаниями других родственных народов*, t. II, Москва: Современный писатель, 1995, p. 140, išn. Nr. 1.

⁴⁵ *Ibid.*, p. 166; Анатолий Журавлев, *Язык и миф: Лингвистический комментарий к труду А. Н. Афанасьева „Поэтические воззрения славян на природу“*, Москва: Индрик, 2005, p. 506–507.

Bažnyčia pradžioje reiškė ne krikščionišką, o pagonišką pačių lietuvių šventyklą. Lietuviai, veikiami savo kaimynų rusų, pripratę savo šventyklą pagoniškai vadinti *bažnyčia*, išlaikė šį vardą ir prie Jogailos priėmę katalikybę, nes senoji pagonių šventykla beveik niekuo nesiskyrė nuo naujosios, katalikiškosios. Kad lietuviai pagonys kitados turėjo šventyklas, tuo negalima abejoti. Savaiame suprantama, kad lietuvių šventyklos negali būti lyginamos nei su graikiškomis, nei su romėniškomis. Lietuvių šventyklos galėjo būti tik medinės. Gali būti, kad jos mažai skyrėsi ar net niekuo nesiskyrė nuo dabartinės atokaus kaimo *bažnyčios*.⁴⁶

Pavyzdžiui, Motiejus Strykovskis (le. Maciej Strykowski, lo. Matys Striicovius ar Strycovius) *Lenkijos, Lietuvos, Žemaičių ir visos Rusios kronikoje* (1582), XI knygos 4 skyriaus pabaigoje, apie Vilnių rašo: *Była jeszcze wielka sala albo b ó ż n i c a na Antokoli wszystkim bogom, których Litwa zamamiona gusły czartowskimi chwaliła, tam świecę woskową po wieczerach we Czwartki kapłani zawsze stawiali, i palili* („Buvo dar didelė salė ar b a ž n y č i a Antakalnyje visiems dievams, kuriuos Lietuva, velnio kerų apdumta, garbino, ten vaškinę žvakę vakarais kas ketvirtadienis šventikai visuomet statydavo ir žibindavo“)⁴⁷.

Būtent senojo tikėjimo šventyklas mena padavimai apie prasmegusias *bažnyčias*. Iškalbingas padavimas apie Vielionių (!) kaimą Naujojo Daugėlišio apylinkėse:

Netoli Vielionių kaimo yra pyliakalnis. Ant pyliakalnio buvo *bažnyčia*. Priešai norėjo ją paimti. Nepaėmė pilies, priešai ėmė keikti: „Kad prasmegtų šis pyliakalnis!“ Ir tuo laiku prasmego *bažnyčia*. Joje buvo daug žmonių. Ir dabar sekmadieniais vasarą dvyliktą valandą per mišias girdisi, kaip skambina varpais, žmonės gieda ir vargonais groja. Ir dabar toje vietoje yra didelis įdubimas.⁴⁸

⁴⁶ Kazimieras Būga, „Lituanica“, (1912), in: Kazimieras Būga, *Rinktiniai raštai*, t. I, p. 349.

⁴⁷ Maciej Strykowski, „Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi“, in: *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t. II, p. 525; vertimas mano, – D. R., sekant Dominyko Urbo vertimu (p. 558).

⁴⁸ Daiva Vaitkevičienė, Vykintas Vaitkevičius, „Naujojo Daugėlišio padavimai“, in: *Tautosakos darbai*, Vilnius, 1996, t. V (XII), p. 192, Nr. 30.

Čia galima įžvelgti suglaustą Lietuvos istoriją: pilies priešai nepaėmė (jėga Lietuvos užkariauti nepavyko), bet tada jie užkeikė ant piliakalnio stovėjusią bažnyčią, kad ji prasmegtų (panaikino senąjį tikėjimą, padėjusį atlaikyti priešų puolimą ginklu, ir įvedė savą), bet iki šiol iš po žemių girdėti prasmegusioje bažnyčioje vykstančios pamaldos (iš sielos gelmių ataidi pašamonėn nutremtas, „represuotas“ dvasinis veiksnys), kurios jau nebeskiriamos nuo krikščioniškųjų (religinis sinkretizmas). Tiesa, kitame pavdavimo variante minimos apeigos dar nelabai teprimena krikščioniškąsias:

Šalia Vielionių sodžiaus, Palūšies parapijoje prie vieškelio yra aukštas kalnas. [...] Un šita kalna senų senovėj stovėja bažnyčia. Taj bažnyčiai giedadava labai gražiai deivės. Kiekvienas žmogus, eidamas pra šitų kalnų ir bažnyčių, sustodava, užgirdį labai gražiai giedant, paklausyti, tačiau kunigai pradėja prašyt Dievų, kad ana nueitų skradžiai žemės. Ir per ilgus meldimus ir keiksmus prasiskyrė žeme ir bažnyčia nuėja skradžiai žemių.⁴⁹

Panašiai apie Šventabaliu, arba Šventa Bažnytėla, vadinamą pelkę miške prie Dvilonių (Švenčionių r.) pasakojama:

Bažnyčela vadzinas, bala tokia gili, tai tį sėniai pasakojo [...]. Ten kol dar bažnyčių nebuvo, meldės. Strūnaity gi nelabai seniai bažnyčia [...]. Tį Bažnyčelėj meldės kap tai tynai, žmonės [...]. Meldės žmonės kadaise. Vadino Šventa Bažnyčelė.⁵⁰

Apie Kopyčios kalną Padvariuose, Vilniaus apylinkėse, vietos gyventojai dar 2005 m. lenkiškai papasakojo, kad kitados čia stovėjusioje „kopyčioje“ nekrikštyti lietuviai meldavosi:

Była kapliczka i kości byli nawet. Kiedyści, to wie. Litwa była, na razie niekrzczone byli. [...] Modlili sie te Litwiny. Wie, byli kiedyś, wiare

⁴⁹ *Ibid.*, p. 192, Nr. 29.

⁵⁰ Vykintas Vaitkevičius, *Alkai: Baltų šventviečių studija*, Vilnius: Diemedis, 2003, p. 155–157.

každy też miał. To w grzmot tam, to w jakie... Wszystko jedno mieli wiara jakśkolek. A potem już z Jadwigą żenili sie król, po polsku to Jagiełło, a po litewsku... To oni tutaj pokrzcili Litwa, to już oni wtedy tutaj zaczęli, wie, krzcić, poszli do wiary.

(Buvo koplyčia ir netgi kaulai buvo. Kažkada, tai mat. Lietuva buvo, tuo metu nekrikštyti buvo. [...] Meldėsi tie lietuviai. Mat, buvo kažkada, tikėjimą kiekvienas irgi turėjo. Tai griaustiniu, tai kokiu... Vis vien turėjo tikėjimo kažkiek. O paskui jau Jadvygą vedė karalius, lenkiškai Jagiela, o lietuviškai... Tai jie čia pakrikštijo Lietuvą, tai jau jie tada pradėjo, mat, krikštyti, atėjo tikėjiman.)⁵¹

Panaši padėtis Latvijoje. Pasak Pēterio Šmito:

Apie lietuvius mums tikrai žinoma, kad bažnyčiomis jie vadino ir savo pagoniškų dievų šventyklas. Ir latviai dažnai mini senus bažnyčios kalnus (*baznīcas kalns*), kur niekuomet nėra stovėjusios krikščioniškos bažnyčios. Todėl reikia manyti, kad lietuviai ir latviai pagonybės laikais vis dėlto turėjo savo šventyklų, net jei tai būtų buvusios paprasčiausios trobelės.⁵²

Antai prie Mežmalių, Talsų apylinkėse, žinomas alkakalnis, vardu *Baznīcas kalns* „Bažnyčios kalnas“, kuriame, archeologinių kasinėjimų duomenimis, dar aukota tarp 1000–1400 m.⁵³ Burtniekų (pažodžiui „Burtininkų“) ežere, pasak padavimų, esanti nugrimzdusi kažkokia *burtniekų baznīca* „burtininkų bažnyčia“⁵⁴. O „Maros bažnyčia“ (*Māras baznīca*) Latvijoje, viena vertus, yra vietovardis, žymintis Jaunpiebalgoje Cėsių apylinkėse senovėje buvusią pagonių šventyklą, o antra vertus,

⁵¹ „Vilniaus apylinkių tautosaka“, parengė Ida Stankevičiūtė, Vykintas Vaitkevičius, in: *Tautosakos darbai*, Vilnius, 2007, t. XXXIII, p. 225–226, Nr. 151; vertimas mano, – D. R.

⁵² Pēteris Šmitas, *Latvių mitologija*, iš latvių kalbos vertė Dainius Razauskas, (ser. *Baltų mitologijos biblioteka*, Nr. 3), Vilnius: Aidai, 2004, p. 120.

⁵³ Marija Alseikaitė-Gimbutienė, „Pagoniškosios laidojimo apeigos Lietuvoje“, in: *Gimtasai kraštas*, Šiauliai, 1943, Nr. 31, p. 65.

⁵⁴ *Latviešu tautas teikas: Vēsturiskās teikas. Izlase*, sastādītāja Alma Ancelāne, Rīga: Zinātne, 1988, p. 104.

šitaip gali būti pavadinta tiesiog pirtis, mat pirtyse būdavo gimdoma ir atliekamos su tuo susijusios apeigos Marai⁵⁵.

Iškalbingai senąją bažnyčios sampratą atskleidžia latvių daina: *Tic' Dievam, līgaviņa, / Ej ozolu baznīcā! / Visas tavas villānītes / Bitītēm nolipušas* („Tikėk Dievą, nuotakėle, / Eik a ž u o l ū b a ž n y č i o n! / Visos tavo vilnos skaros / Bitelėm aplipusios“)⁵⁶. Ši „ąžuolų bažnyčia“ vėlgi perdėm primena Jeronimo Prahieškio minėtą lietuvių šventą giraitę – „Dievo namus“. Kita vertus, ji prašosi palyginama su senovės airių sakralinės architektūros istorija. Pasak keltologo Grigorijaus Bondarenko:

Mediniai bažnyčių pastatai Airijoje buvo įprasti iki X a. Nė vienas jų neišliko iki mūsų dienų, tad apie jų išvaizdą spręsti galime tik pagal piešinius ir rankraščius arba pagal tam tikras ankstyvosios akmeninės architektūros ypatybes. Dažniausiai vartojamas žodis bažnyčios pastatui pavadinti viduramžių airių šaltiniuose – *dairthech*, pažodžiui „ą ž u o l i n i s n a m a s“. Apskritai medžio ir ypač ąžuolo pagarbų naudojimas bažnyčių statybai leidžia medinės statybos tradiciją Airijoje kildinti iš ikirikriščioniško šventų medžių kulto laikų.⁵⁷

Tad ir Donelaičio *bažnyčia*, kurion pamaldieji protėviai *šventomis dienomis [...] bėgdavo greitai*, gali būti suprantama kaip senojo tikėjimo šventykla, senojo tikėjimo Dievo namai.

Šiuo atžvilgiu gal verta įsiklausyti į žymaus XX a. pirmos pusės lietuvininko, teisininko, kraštotyrininko ir surinkimininkų dvasininko (sakytojo) Jono Jurgio Gocento žodžius apie savo tikybą:

Surinkimininkai, surinkimo brolių sandrauga – senovės lietuvių tikybos krikščioniškoji atmaina, lietuvių pietistai Mažojoje Lietuvoje ir Didžiosios Lietuvos evangelikai pasie-nyje su Prūsija. Surinkimai užsimezgė XVIII a. pradžioje ir išaugo

⁵⁵ Janīna Kursīte, *op. cit.*, p. 278–281.

⁵⁶ *Ibid.*, p. 283.

⁵⁷ Григорий Бондаренко, *Мифология пространства Древней Ирландии*, Москва: Языки славянской культуры, 2003, p. 350.

iš senovės lietuvių religijos kulto, kai atslūgo viešosios Bažnyčios varžtai ir padvelkė iš Vakarų Europos pietizmas, kuris atitiko lietuvių dvasią ir kuriuo lietuviai užsikrėtė. [...] Senovės lietuvių religija sutapo ir laikui bėgant suaugo su naujosios galdynės krikščioniškąja religija. Sukrikščionėdami senovės lietuviai savo religijos, dorove pagrįstos, nepametė, neišsižadėjo nei iš esmės nepakeitė, o tik tai praturtino, išryškino bei išgiedrino Viešpaties Dievo sūnaus Jėzaus Kristaus gražiuoju mokslu, evangelija, linksmą žinia, nukelta iš dangaus žemėn. Lietuviai su savo senosios tautinės religijos lobiais pasielgė nelyginant pirmieji krikščionys žydai, kurie, neatmesdami Viešpaties Dievo Senojo Įstatymo, papildė bei išbaigė savąją religiją Jėzaus Kristaus Naujuoju Įstatymu. [...] Mažosios Lietuvos lietuvių religingumas ir tautiškumas – dvi jų nedalomos ypatybės – viena antrą remia, viena be antros neįmanoma. Išplėšus lietuviams religingumą, seniai būtų išmiręs ir jų tautiškumas; užgesius tautiškumą, nebūtų likę ir savito lietuviško religingumo. Tų dviejų jėgų sandora sudarė stiprią užtvarą, neįveikiamą pylimą, į kurį germanizacijos bangos atsitrenkdamos dužo ir per septynis šimtus metų lietuvių nenušlavė nuo žemės. Pradžioje, surinkimams ėmus veikti, kunigai su jais kariavo, valdžios priemonėmis surinkimus ardė, blaškė, įžiūrėdami juose senovės lietuvių tikybą atkutimą po krikščionybės priedangą, o valdžia surinkiminikus laikė maištininkais. Tačiau vėliau atsirado jų užtarėjų.⁵⁸

Beje, Gocentas atkreipia dėmesį ir į Donelaitį, tiesa, į kitas *Metų eilutes*, kuriose Krizas *nei lakštingala čiauška, / Kad širdingai jis savo Dievą pradeda garbinti* (Pl 129–130)⁵⁹.

Todėl nevalia atmesti tikimybės, kad Donelaitis, nagrinėjamų eilučių žodžius įdėjęs į religingojo, dievobaimingojo Selmo lūpas, tyčia paliko užuominą į galimybę senojo lietuvių-prūsų tikėjimo iš esmės neskirti nuo krikščioniškojo, nepriešinti jų tarpusavyje ir liautis Dievo vardu niekinus savo protėvius bei lietuviškumą.

⁵⁸ Jonas Jurgis Gocentas, „Surinkimininkai (lietuvių pietistai)“, in: *Lietuvininkų žodis*, p. 707–710; apie autorių žr. p. 717–720.

⁵⁹ *Ibid.*, p. 712.

5. DIEVO DOVANOTA UGNIS

Pričkaus lūpomis Donelaitis sako:

Ei koktu dūšelei, kad didei prisivargęs,
Susnigts argi sulyts pas šiltą kakalį traukies
Ir mylėdams jį pamaži jau pradedi snausti.
Ar negerai, kad **Dievs ugnelę** mums **dovanojo**? (Žr 216–219)

Jau mūsų aptarta (3 skyriuje) *Metų* eilutė Rg 373 („Tam juk **Dievs dosnus** gėrybes mums **dovanoja**“) ir jos menamas tradicinis Dievo davėjo, Dievo dovanotojo įvaizdis. Tad Dievo dovanota ugnis šiuo atžvilgiu – tik viena iš dosniojo Dievo dovanų. Kita vertus, tai nepaprasta dovana – „žiemos rūpesčių“ privargintam ir prislėgtam žmogui, kai visai *koktu dūšelei* pasidaro, ji suteikia šilumą ir šviesą.

Pasak žydų padavimo, aiškinančio Jobo knygos sakinį 28, 3, pirmąją šviesą Dievas sukūrė būtent skėlęs akmenį į akmenį ir išskėlęs ugnį⁶⁰. Todėl ir žmogus, trokšdamas šviesos, elgiasi atitinkamai – ieško akmenų ir išskelia jais ugnį. Minėto Jobo knygos sakinio žodžiais (sulig Algirdo Jurėno vertimu): „Žmogus padaro galą tamsai, ir jis ištiria kiekvieną užkampį, ieškodamas akmenų juodžiausioje tamsoje“⁶¹.

Dievo ar Perkūno danguje išskelta ugnis – tai žaibas. Todėl Biblijoje žaibas pavadinamas „Dievo ugnimi“, antai Jobo knygoje (*Job* 1, 16): „Dievo ugnis, – jis tarė, – krito iš dangaus [...]“. Tai mena ir (visai nebūtinai biblinės kilmės) lietuvių frazeologizmas *Dievo ugnelė* „žaibas“⁶². Birutė Jasiūnaitė: „Iš Neselmano žodyno (1851) žinomas daiktavardinis frazeologinis junginys *Dievo ugnelė*, kuris reiškia žaibą. Kaip žinoma, Dievui pavaldi dangiškoji ugnis. Tai matyti net ir iš nesenų tikėjimų

⁶⁰ Роберт Грейвс, Рафаэль Патай, *Иудейские мифы*, перевод с английского Людмилы Володарской, Екатеринбург: У-Фактория, 2005, p. 49.

⁶¹ *Biblija*, naujas lietuviškas vertimas, iš hebrajų, aramėjų ir graikų kalbų vertė Algirdas Jurėnas, Duncanville, Texas: World Wide Printing, 2000, p. 564.

⁶² *Frazeologijos žodynas*, redagavo Jonas Paulauskas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2001, p. 152.

apie žaibų kilmę, pavyzdžiui: *Kai žaibuoja, tai Dievas braižo degtukus* (Raseiniai)⁶³. Būtent taip radosi pirmoji žemėje ugnis, kaip tai mena baltarusių sakmės: *Першы агонь з неба, з перуна находзіць* („Pirmoji ugnis iš dangaus, iš perkūno radosi“), *Першы агонь к нам прыляцеў з перуном* („Pirmoji ugnis pas mus atskriejo su perkūnu“)⁶⁴.

Kadangi žemėje ugnis pirmiausia buvo žaibu įskelta Perkūno ar paties Dievo, mitologiškai ji suvokiama kaip Perkūno ar Dievo sūnus arba dukra – priklausomai nuo atitinkamo žodžio gramatinės giminės⁶⁵.

Antai senovės indų *Rigvedoje* (II.12.3) apie Indrą klausiamąja forma sakoma: *yó ásmanor antár agnim jajána* („Kas tarp dviejų akmenų p a g i m d ė ugnį“)⁶⁶. Vedų *jajána* „pagimdė“ – pažodinis vertimas. Savo ruožtu Ugnis (Agnis) yra Dievo (arba dangaus)⁶⁷ sūnus. Pavyzdžiui, III.25.1: *ágne diváh sūnúr asi* („Ugnie, Dievo sūnus esi“); IV.15.6 Agnis pavadinamas *diváh śśúh* („Dievo vaikas“); VI.49.2 kviečiama pagarbinti *diváh*

⁶³ Birutė Jasiūnaitė, *Šventieji ir nelabieji frazeologijoje ir liaudies kultūroje*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010, p. 354, žr. 312, 353; pavyzdys iš: Jonas Balys, „Perkūnas lietuvių liaudies tikėjimuose“, (1937), in: Jonas Balys, *Raštai*, t. I, parengė Rita Repšienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 56, Nr. 494.

⁶⁴ *Легенды і паданні*, складальнікі Майсей Грынблат, Антон Гурскі, 2-е выданне, дапоўненае і дапрацаванае, Мінск: Беларуская навука, 2005, p. 108, Nr. 124, 125.

⁶⁵ Žr. Martin Litchfield West, *op. cit.*, p. 272.

⁶⁶ Šią eilutę lietuviškame kontekste dar žr. Nijolė Laurinkienė, *Senovės lietuvių dievas Perkūnas kalboje, tautosakoje, istoriniuose šaltiniuose*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996, p. 108.

⁶⁷ Formaliai vedų *dyaus* gali būti suprantamas ir kaip bendrinis daiktavardis reikšme „dienos dangus, dangiškoji šviesos erdvė“, ir kaip tikrinis daiktavardis *Dyaus*, „dangaus dievo“ Djauso vardas, visiškai tiksliai atitinkantis graikų Dzeuso vardą. Kalbant apie jį kaip tėvą, suprantama jį laikyti ne beasmeniu „dangumi“, o būtent dievu Djausu. O kadangi tos pat šaknies yra ir lie. *dievas*, tai visiškai pagrįstai galima versti tiesiog „Dievas“. Beje, Rytų Lietuvos (antai Zietelos) šnektose ligi pastarųjų laikų išliko ir bendrinis daiktavardis *dievas* reikšme „dangus“, ir atitinkamos jo linksnių lytys, kaip vedų V. *dyaus* ir K. *divás* (išskyrus kirtį), būtent: *Augo augo [pupa] ligi dievi* (t. y. ligi dangaus); *Ka D i e u s duos, tai viso yra; [...] D i e u z dau trejetą vaikų; Aš jau prašau D ĩ v a, kap numirti* ir t. t. (Aloyzas Vidugiris, *Zietelos šnektos žodynas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998, p. 148; pavyzdžių fonetinė rašyba mano supaprastinta). O tarp žodžių *Dieuz dau* suveikė netgi sanskritiškoji „sandhi“ taisyklė – paskutinio priebalsio pakitimas priklausomai nuo kito žodžio pirmojo garso (-s suskardėjo į -z prieš skardų d-).

śísum sáhasaḥ sūnūm agnīm („Dievo vaiką, galybės sūnų Ugnį“); X.45.8: *agnīr amṛto abhavad váyobhir yád enam dyaúr janáyat surétāḥ* („Ugnis nemirtingas tapo aukomis, kai jį Dievas užmezgė (savo) skaisčiaja sėkla“).

Senovės iranėnų mazdeistų ugnies dievas Ataras – aukščiausiojo dievo Ahuros Mazdos sūnus⁶⁸. Ir į jį *Avestoje* labai panašiai kreipiamasi (Jaštas 6.11): *θβqm ātrəm ahurahe mazdā puθram ašauuanəm ašahe ratūm yazamāide* („Tave, ugnie, Ahuros Mazdos sūnų dorąjį, doros teisėją garbiname“)⁶⁹.

Graikų mitologijoje Dzeuso sūnus yra Hefaistas, irgi – ugnies dievas⁷⁰.

Serbų tradicijoje per Kalėdas gimsta *Божућ*, t. y. „Dievaitis“, Dievo sūnus, Aleksandro Potebnios nuomone – dievo Peruno sūnus Saulė⁷¹, aiškiai sutapęs su tuo pat metu gimstančiu krikščionių Dievo sūnumi. Saulė kartais pavadinama Djauso sūnumi ir *Rigvedoje* (I.160.3; X.37.1). Saulė šiaip jau – tai dangiškoji ugnis, kasmet „gimstanti“ per Kalėdas, kad išsklaidytų žiemos tamsą ir „rūpesčius“.

Vienoje latvių mįslėje Dievo sūnumi pavadinama tiesiog šviesa: *Nerībēja, nedimdēja, te atbrauca Dieva dēls* („Nei dundėjo, nei trinksėjo, Dievo sūnus atriedėjo“) = šviesa; Šmito nuomone, tai Saulė⁷². Bet galėtų būti ir ugnis – pagrindinis šviesos šaltinis žemėje.

Lasickis cituoja žemaičių maldeleį ugnį, prasidedančią kreipiniu *Gabie deuaite* „Gabija, dievaite“⁷³, kuriame apibūdinimą *dievaitė* Martinas Litchfieldas Westas mano reiškiant „Dievo dukrą“⁷⁴, t. y. priesagą *-aitė* interpretuoja kaip patroniminę (kaip mergautinėse pavardėse: *Petrauskaitė* „Petrausko dukra“ ir pan.). O Vilius Kalvaitis kaip tik Mažojoje Lietuvoje yra užrašęs štai tokį kreipimąsi (maldelės fragmentą) į Gabiją:

⁶⁸ Иван Рак, *Мифы древнего и раннесредневекового Ирана*, Санкт-Петербург–Москва: Журнал „Нева“, Летний Сад, 1998, p. 452.

⁶⁹ Calvert Watkins, *How to Kill a Dragon: Aspects of Indo-European Poetics*, New York–Oxford: Oxford University Press, 1995, p. 244; dar Jaštuose 1.12; 3.2; 22.3 ir kt.; Martin Litchfield West, *op. cit.*, p. 266.

⁷⁰ Martin Litchfield West, *op. cit.*, p. 267.

⁷¹ Александр Потенбя, *Символ и миф в народной культуре: Собрание трудов*, составитель Андрей Топорков, Москва: Лабиринт, 2000, p. 103–105, 116.

⁷² Pēteris Šmitas, *op. cit.*, p. 25.

⁷³ Vytautas Ališauskas, *op. cit.*, p. 118.

⁷⁴ Martin Litchfield West, *op. cit.*, p. 269.

„Perkūno duktelę skaisčiioji gabele“⁷⁵. Čia Gabija tiesiai šviesiai pavadinta Perkūno dukterimi.

Ir Biblijoje ugnis yra Dievo Sūnaus apsireiškimas ar net sudaro Jo esmę. Antai Izaijo pranašystėje sakoma (10, 17): „Izraelio Šviesa virs ugnimi, jo Šventasis bus liepsna“, arba (66, 15): „Štai Viešpats ateis kaip ugnis“. Luko Evangelijoje (12, 49) Kristus prisipažįsta: „Aš atėjau įžiebtį žemėje ugnies ir taip norėčiau, kad ji jau liepsnotų!“ Laiške žydams (12, 28–29) Paulius (ar kuris jo mokinys) prisako: „Todėl, gaudami nepajudinamą karalystę, būkime dėkingi ir deramai tarnaukime Dievui su pagarba ir baime, nes mūsų Dievas yra ryjanti ugnis“. O apokrifinėje gnostinėje Tomo Evangelijoje (82) Kristus tiesiai šviesiai prilygina save ugniai: „Jėzus tarė: Kuris yra arti manęs, tas – arti ugnies ir kuris yra toli nuo manęs, toli nuo karalystės“⁷⁶.

Carlas Gustavas Jungas pažymi:

Viduramžių žmogui analogija reiškė ne tiek kalbos figūrą, kiek slaptą tapatumą, o tai iki šiol labai gyvas pirmykščio mąstymo palikimas. Pamokantis pavyzdys yra ugnies pašventinimo šeštadienį prieš Velykas apeiga. Ugnis yra „kaip“ Kristus, *imago Christi*. Akmuo, iš kurio išskeliamas kibirkštis, – tai „kertinis akmuo“, kitas *imago*. Ir pati kibirkštis, iššokusi iš akmens, – dar vienas *imago Christi*.⁷⁷

Šis „slaptas tapatumas“ tebežinomas ir Lietuvoje. Vienoje lietuvių sakmėje nužengęs į pragarą „Viešpats Jėzus metė savo kraują ir padarė pragarą degantį. Anksčiau pragaras buvo šaltas“⁷⁸. Juolab kad Nijolės

⁷⁵ „Tautosaka, esanti „Lietuviškų vardų klėtelėje“, in: *Prūsijos lietuvių dainos*, p. dxix.

⁷⁶ „Evangelija pagal Tomą“, vertė Petras Račius, in: *Filosofijos istorijos chrestomatija*, t. II: *Viduramžiai*, sudarė Bronius Genzelis, Vilnius: Mintis, 1980, p. 64.

⁷⁷ Carl Gustav Jung, *Psychology and Alchemy*, translated by Richard Francis Carrington Hull, Princeton: Princeton University Press, 1980, p. 353; žr. Carl Gustav Jung, *Mysterium Coniunctionis: An Inquiry into the Separation and Synthesis of Psychic Opposites in Alchemy*, translated by Richard Francis Carrington Hull, Princeton: Princeton University Press, 1977, p. 52.

⁷⁸ Jonas Balys, „Lietuvių liaudies sakmės“, (1940), in: Jonas Balys, *Raštai*, t. III, parengė Rita Repšienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002, p. 279, Nr. 26.

Marcinkevičienės žodžiais: „Anksčiau Pamūšio apylinkėse (ir ne tik) moteris, užkūrusi krosnį, persižegnodavo ir pasakydavo: *Garbė Jėzui Kristui*. Tai archajiškiausius laikus siekiantis paprotys – ugnis sudvasinama, personifikuojama“⁷⁹. Ir t. t.

Štai kokią dovaną per Kalėdas žmogui dovanojo dosnūs Dievas, kad išvaduotų jį iš šio pasaulio „žiemos rūpesčių“.

Kaip matyti, vaizdinys – praamžis, krikščionybės tik perimtas ir sa-vaip interpretuotas. Ar galėjo turėti jį omenyje Donelaitis rašydamas šią *Metų* eilutę? Viena aišku: šita *ugnelė* – didžiausia dovana, kokią tik dosnūs Dievas yra dovanojęs žmogui. Nes gūdžiausioje metų tamsoje, kai jau visai *koktu dūšelei* pasidaro, jį vėl nušviečia ją savo dieviška šviesa.

6. DANGIŠKASIS TĖTUTIS

Metus vainikuojančioje Selmo kalboje, prieš pat jos ir *Metų* pabaigą, esama eilučių:

Bet be tavęs, tu **dangiškasis** mūsų **tėtuti**,

Nieks negal mums tekt, ką miela vasara žada. (Žr 666–667)

Dangiškasis Dievas buvo „tėvas“ visose senosiose indoeuropiečių tradicijose, o žodžių junginys „Dievas tėvas“ net buvo tapęs nedaloma formule: lotynų kalboje Jupiterio vardas *Iup(p)iter* yra sudarytas iš *Iouis* (< *Diouis*) *pater*, išlikusi ir kita vardo lytis *Diespiter*, abi reiškia „Dievas tėvas“; graikai sakydavo Ζεὺς πατήρ „Dzeusas (Dievas) tėvas“, o kreipdamiesi, šauksmininko linksniu – Ζεῦ πάτερ „Dieve tėve!“; visiškai taip pat Indijos vedų arijai *Rigvedoje* – *Dyaùš pitā* „Dievas tėvas“ (IV.1.10), *Dyaùš pitar* „Dieve tėve“ (VI.51.5) ir kt.; Herodotas rašė (Istorija,

⁷⁹ Nijolė Marcinkevičienė, „Kuo įsimintinas konkursas „Etninės kultūros šaltiniai: Žmogus ir jo gyvenamoji aplinka?““, in: *Žmogus ir jo gyvenamoji aplinka: Konferencijos medžiaga*, sudarė Nijolė Marcinkevičienė, Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 2007, p. 18.

IV.59), kad skitų „Dzeusas, mano nuomone, teisingiausiai vadinamas Papėju“, nes, pasak Westo, „jis suprato vardą reiškiant ‘tėvą’ ar ‘tėvelį’ ir, matyt, buvo teisus“ (plg. gr. *πάππας, παππίας* „tėvelis, tėtis, tėtukas“); latvių dainose žinoma formulė *Dievs debess tēvs* „Dievas dangaus tėvas“ ar „dangiškasis tėvas“; be daugybės kitų pavyzdžių, paminėtinas Mažosios Azijos luvų, senovės hetitų giminaičių, *tatiš Tiwaz* „tėvas“, tiksliau, „tėtis Dievas“⁸⁰. Kone tiesiog Donelaičio *tētutis*.

Latvių Dievas, pasaulio kūrėjas, dar vadinamas *vecais Tēvs* („senasis Tėvas“)⁸¹. Pasak Gotthardo Friedricho Stenderio:

Wezzajs Tehws der alte Vater auch schlechweg, wezzajs der Alte, bedeutete vorzüglich Gott, der in dem Himmel seine Residenz hatte und auf den Wolken herumfahre, zu sehen, was die Menschen machen. Noch jetzt sagen die Letten, wenn es donnert Wezzajs barrahs der alte Vater keift. (Vecais Tēvs „senasis tėvas“, taip pat tiesiog vecais „senelis“, pirmiausia vadintas Dievas, turėjęs savo buveinę danguje ir važinėdavęs per debesis pažiūrėti, ką veikia žmonės. Ir dabar latviai griaudžiant sako vecais baras „senasis Tėvas barasi“.)⁸²

Kaip matyti, perkūnas, perkūnija čia tiesiog laikoma Dievo pasireiškimu, Dievo apraiška.

Panašiai Kalvaičio Mažojoje Lietuvoje užrašytame pasakyme, juolab artimame aptariamiems Donelaičio žodžiams: „Juo T ė t i s p a d a n g ė m i s dardės, juo mums javeliai užderės“⁸³. Šis padangėmis dardantis, taigi dangiškasis Tėtis gali būti ir Dievas, šitaip sukliantis perkūną, ir pats Perkūnas.

Panašiai, kone tais pat žodžiais Jono Basanavičiaus Ožkabaliuose užrašyta apie Perkūną:

⁸⁰ Martin Litchfield West, *op. cit.*, p. 166–167, 170–171; Calvert Watkins, *op. cit.*, p. 8 ir kt.

⁸¹ *Latviešu tautas teikas: Izcelšanās teikas. Izlase*, sastādītāja Alma Ancelāne, Rīga: Zinātne, 1991, p. 343.

⁸² Gotthard Friedrich Stender, „Lettische Grammatik“, in: *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t. IV, p. 202; vertimas mano – D. R., plg. Alfonso Tekoriaus vertimą p. 209.

⁸³ „Tautosaka, esanti „Lietuviškų vardų klėtelėje““, p. dxix; kalba sunorminta pagal: Jonas Balys, „Perkūnas lietuvių liaudies tikėjimuose“, p. 85, Nr. 1055a.

Perkūnas, sako, esąs vešas senuks su kūju. Jis, p a d a n g ė m i s, ant debesų ugnies ratais važinėdamas, žiūri, ką žmonės ant žemės veikia. Ant ko supykęs, pradeda šmarkščiai važiuoti ir dundinti – nuo to pačina dar-dėjimas ir griausmas, o nuo kibikščių, mušant į akmenis kūju, – žaibai;

dar:

Griaujant tėvai mažiems vaikams sako: „Klausyk, sūneli, Dievulis važinėja“. Arba: „Dievulis barasi“. Arba: „Vešas t ė v u l i s griaudžia“.⁸⁴

Žodis *vešas*, kaip ir *vėčas*, yra trumpinys iš *vėtušas* „senas“, bendrakilmis su latvių *vecs*⁸⁵.

Dievo ir Perkūno santykis baltų tradicijoje išties yra labai glaudus, kartais ir įsmenintas dievaitis Perkūnas tėra Dievo tarnas ar pasiuntinys, Dievo sutvertas ar Dievo sūnus, kartais tarp jų tiesiog teigiama tapatybė, o kartais perkūnas net ne įsmeninamas, o tėra paties Dievo pasireiškimas: „Kiti sako, kai Perkūnas griauja, tai Dievas važinėja po dangų apžiūrėti savo karalystės“ (Raseiniai), „Kai Perkūnas padangėse griauja, tai Dievas barasi ant žmonių“ (Šakių apylinkės), „Kai griaudžia, Dievas rita akmenis žemyn“ (Vilkaviškis) ir t. t.⁸⁶ Šia prasme *Perkūnas* gali būti suprantamas ir kaip Dievo epitetas ar eponimas, *Dievas Perkūnas*, žymintis griaudžiantį Dievą, kaip romėnų *Jupiter Tonans* ir kaip žaibus svaidantis Dzeusas⁸⁷.

Šiaip ar taip, Simonas Daukantas, atkreipęs dėmesį į minėtą Herodoto žinią, apie lietuvių Dievą Perūną sako:

⁸⁴ *Lietuviškos pasakos*, surinko Jonas Basanavičius, t. I, parengė Kostas Aleksynas, (ser. *Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka*, t. 5), Vilnius: Vaga, 2001, p. 61–62, Nr. II. 1, 4; Jonas Balys, „Perkūnas lietuvių liaudies tikėjimuose“, p. 54, Nr. 458.

⁸⁵ *Lietuvių kalbos žodynas*, t. XVIII, vyriausiasis redaktorius Vytautas Vitkauskas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997, p. 465; *Lietuvių kalbos žodynas*, t. XIX, p. 1, 12; Ernst Fraenkel, *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, t. II, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1965, p. 1233; Konstantins Karulis, *op. cit.*, t. II, p. 497–498.

⁸⁶ Jonas Balys, „Perkūnas lietuvių liaudies tikėjimuose“, p. 54, Nr. 447.b, 453; žr. ištiesai p. 33–56 ir toliau.

⁸⁷ Apie dievvardžio ir epiteto, eponimo santykį trumpai žr. Vytautas Ališauskas, *op. cit.*, p. 56; Dainius Razauskas, *Visi dievai*, p. 4–10.

Nuo tos jo malonės vadino jį T e ė i u, arba Tičiu, arba Papiu, tai yra tėvu, nuo to, jog jis, kaip geras tėvas kad rūpinas savo vaikais, taip ir jis gūžia visados savo perą ir saugoja jį nuo prapulties šildydamas, kursai dėl didesnės savo malonės būk nuleidęs į pasaulį ugnį, kaipo žmogaus globėją, kursai šildytų jį iki vėl pačiam Perūnui nepasirodant saulėje, kurią u g n į svietas, tuoįtimpos kūrindamas, saugojo, kaipo visų didžiausią j o d o v a n ą.⁸⁸

Nes tai išties tas pats Dievas, kuris *ugnelę mums dovanojo* (Žr 219). Daukanto *tītis* – tai tik viena iš galybės lietuviškų mažiųjų tėvo formų, tarp kurių ir Donelaičio pavartotoji: *tētis, tētis, tetūlis, tētūlis, tetūšis, tētūšis, tetūtis, t ē t ū t i s, tetūžis, tētūžis, tītis, titūlis* ir t. t.⁸⁹

Žinoma, čia ateina į galvą Lasickio paminėtoji *Percuna tete*, būtent: *Percuna tete, mater est fulminis atque tonitruui: quae solem fessum ac puluerulentum, balneo excipit: deinde lotum et nitidum, postera die emittit* („*Percuna tete* yra Žaibo ir Griausmo motina, kuri Saulę, nuvargusią ir dulkėtą, priima pirtyje, o tada kitą dieną išleidžia švarią ir švytinčią“)⁹⁰. Ši *Percuna tete* – pernelyg keblus klausimas, kad į jį čia būtų galima leistis. Bet štai Daukanto nuomone, tai esantis būtent *Perkūnas tetis*: „Pats Lasickis sako, jog žemaičiai dar metuose 1566 Perkūną vadinę tečiu, arba tėvu, kursai motiną savo saulę, per dieną nuvargusią ir nudulkėjusią, vakarą vedąs į pirtį, idant ryto metą vėl linksma keltųsi ir žibėtų“⁹¹.

Šiaip jau pačioje *Žiemos rūpesčių* pabaigoje Perkūną prisiminti visai tiktų, nes būtent jis netrukus pažadins, apvaisins Žemę ir pradės naują pavasarį. Šia prasme jis tikrai pagrįstai galėtų būti visa ko gyva *tētis*.

Vis dėlto Donelaičio *dangiškasis tētūtis* – ne Perkūnas, o pats Dievas. Tai rodo visas *Metų* pabaigos kontekstas, kurį dėl to verta ištiesai prisiminti:

⁸⁸ Simonas Daukantas, „Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių“, in: Simonas Daukantas, *Raštai*, t. I, sudarė, įvadą ir paaiškinimus parašė Vytautas Merkys, tekstą paruošė Birutė Vanagienė, (ser. *Lituanistinė biblioteka*, 16), redakcinė komisija Kostas Korsakas (pirmininkas), Kazys Ambrasas, Juozas Jurginis, Jonas Palionis, Romas Šarmaitis, Vilnius: Vaga, 1976, p. 489.

⁸⁹ *Lietuvių kalbos žodynas*, t. XVI, vyriausiasis redaktorius Kazys Ulvydas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995, p. 134–136, 446–447.

⁹⁰ Vytautas Ališauskas, *op. cit.*, p. 108, 109.

⁹¹ Simonas Daukantas, *op. cit.*, p. 492.

Bet **be tavęs**, tu dangiškasis mūsų tėtuti,
Nieks negal mums tekt, ką miela vasara žada.
 Ką mums mačys priprovos, ką mūsų trūseliai
 Ar kad, sėtuves ir naujus noragus nusipirkę,
 Art išsitrauksim ir **grūdelius kaip reik pasisėsime?**
Vislab bus niekai, ką veiksime argi pradėsime,
Kad žegnojanti rankelė tavo negelbės.
 Tu mus išlaikei per visą prašokusį metą,
 Tu dar ir toliau mus išlaikyti galėsi.
 Ką mums vasara duos, mes rods numanyti negalim,
 Bet tu jau žinai, kiek mums reikės, surokavęs.
 Mes, glūpi daiktai, n'išmanom tavo davadą;
 Ir tavo mislys neigi bedugniai mums pasirodo,
 Kad mes kartais per giliai pasidrąsinę žiūrim.
 Taigi, tėtuti! toliau už kožną reikalą mūsų
 Rūpyk tėviškai, kad vėl jau vasara rasis
 Ir mes vėlei ant laukų trūsindami vargsim. (Žr 666–682)

Donelaitis Selmo lūpomis pabrėžia, kad be Dievo pagalbos – kad ir kaip žemdirbys stengtųsi, triūstų, naujas sėtuves ir noragus įsigytų, grūdus kaip reikiant sėtų – viskas bus perniek! Tik Dievo palaiminimas („žegnonė“) gali lemti žmogaus darbų sėkmę. O tai – vėlgi tautosakos užuomina ir parafrazė. Būtent sakmės ar pasakos, Lietuvoje ganėtinai paplitusios (žinomi 83 variantai), sąlygiškai pavadintos „Mano derlius užaugs ir be Dievo palaimos“⁹². Štai vienas iš būdingų jos variantų, 1884 m. užrašytas Mato Slančiausko:

⁹² Jono Balio „Lietuvių pasakojamosios tautosakos motyvų katalogo“ Nr. *758, ATU 830A: Jonas Balys, *Raštai*, t. III, p. 84; žr. Leonardo Saukos paaiškinimus: *Lietuviškos pasakos įvairios*, surinko Jonas Basanavičius, t. IV, parengė Kostas Aleksynas, (ser. *Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka*, t. 4), Vilnius: Vaga, 1998, p. 503, Nr. 14; *Lietuviškos pasakos*, surinko Jonas Basanavičius, t. II, parengė Kostas Aleksynas, (ser. *Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka*, t. 6), Vilnius: Vaga, 2003, p. 471, Nr. 25.

Senelis ėjo par svietaį laimindams. Viens žmogus vargdienis sėjo javus į prastą ir gerai neišdirbtą žemę. Eidams senelis pro jo šaliį sakęs: „Padėk Dievs, žmogeli! Prasta tavo žemelė, kasžin kas čion gers tau užaugš...“ Vargdientis atsakęs: „Dėku, dėku, seneli! Kas buvo, kad prasta, ale kad Ponas Dievs duos, tai gal ir užaugš“. Toliaus senelis eidams radęs turtingą ūkininką geroj žemėj javus besėjantį. Taipogi senelis taręs: „Padėk Dievs tamstai, padėk Dievs! Nu, tamstos gera žemė gražiai išdirbta, jei Ponas Dievs duos, tai gal geri javai užaugti...“ Turtingasis atsakęs: „Aš pats žinau, kad čia ir be Dievo davimo bus“. Senelis skersai jo dirvos nuėjęs sav. Vargdienio javai užaugę labai gražūs, teip kad iš dirvos virst laukan, o turtingojo dirvoj nieks nebuvęs, tiktai tose pėdose, kur tas senelis par jo dirvą ėjęs.⁹³

Kaip byloja lietuvių priežodis: „Kas iš to anksti kėlimo, kad nēr Dievo padėjimo“⁹⁴. Nes tik Dievo padėjimas, tik Dievo palaima lemia žmogaus darbų sėkmę. Todėl tiek anksti iš ryto, prieš prasidedant darbo dienai, tiek anksti pavasarį, dar net žiemą, prieš prasidedant naujų metų darbymečiui, būtina jos paprašyti.

Dar pastaraisiais metais, XXI a., į Nijolės Laurinkienės su Rita Balkute klausimą „O kaip prasidedavo ta rugiapjūtė?“ 1921 m. Ukmergės apylinkėse gimusi pateikėja atsakė: „Nu, tai viską pradėdava su Dieva vardu, viską pradėdava [su juo]. Visi sustoja pradalgėn, tete, pavyzdžiui, pirmas stos. Tete pirmas atsistoja, persižegnoja ir pradeda pirmų pradalgį: „Dieve, padėk“, – ir ainu tolyn“⁹⁵.

Tad galima nebent pakartoti paskutiniąsias pasibaigusią *Metų* eilutes:

Taigi, **tėtuti!** toliaus už kožną reikalą mūsų
Rūpyk tėviškai, kad vėl jau vasara rasis
 Ir mes vėlei ant laukų trūsinėdami vargsim. (Žr 680–682)

⁹³ *Lietuviškos pasakos*, t. II, p. 35, Nr. I. 25; plg. *Lietuviškos pasakos*, t. I, p. 40–41, Nr. I. 28; *Šiaurės Lietuvos sakmės ir anekdotai*, surinko Matas Slančiauskas, parengė Norbertas Vėlius, Ada Seselskytė, Vilnius: Vaga, 1975, p. 129–130, Nr. 202.

⁹⁴ *Lietuvių tautosaka*, t. V, p. 206, Nr. 2248.

⁹⁵ „Rugiapjūtė: svečias, jėvaras, vainikas: Tautosaka ir etnografija“, parengė Rita Balkutė ir Nijolė Laurinkienė, in: *Tautosakos darbai*, Vilnius, 2012, t. XLIV, p. 211–212, Nr. 4.

Kaip būdinga geram tėvui. O kad taip geram tradicinės lietuvių šeimos tėvui būdinga, vėlgi rodo tautosaka, ypač raudos tėvo netekus: „O tėveli, mano trumpamžėli, o mano t ė v e l i r ū p i n t o j ė l i... O t ė v e l i r ū p i n t o j ė l i, o tėveli užtarytojėli...“⁹⁶ ir t. t. Su šia tėviško rūpesčio samprata, matyt, bus susijęs ir lietuviškas *Rūpintojėlio* pavadinimas.

IŠVADOS

Tyrimas parodė, kad Donelaičio Dievas, koks jis iškyla *Metuose*, turi ganėtinai daug lietuviškų bruožų, t. y. bruožų, būdingų Dievui lietuvių tradicijoje, tiek kalboje (*Dievo* vardo sąskambis ar net sąsaja „poetinės etimologijos“ teisėmis su žodžiu *dyvas*), tiek senojoje religijoje (sprendžiant iš istorinių šaltinių), tiek pastarųjų amžių tautosakoje. Pabrėžtina, kad neleistina naivu ir iš pagrindų nekorektiška būtų klausti, kam, krikščionybei ar senajam tikėjimui, „priklauso“ tautosakos Dievas. Tautosakoje tokia priešprieša nedaroma. Nedarė jos, kaip matėme, karalius Gediminas. Panašu, kad galėjo jos nedaryti ir Donelaitis.

Ir mes tad, prieš skubėdami šį klausimą lengvabūdiškai spręsti vienos ar kitos pusės naudai, verčiau pamąstykime, kaip išvis galima Dievą savintis? Ir su kuo iš tikrųjų turime reikalą, kai vienos tautos ar tikybos sekėjai imasi Dievo vardu ir sąskaita niekinti kitą? Dorai savo širdyje šiuos nelabai „akademiškus“ klausimus apmąščius, daug kas paaiškėtų ir siauresnėse įvairių Lietuvos kultūros mokslų srityse.

⁹⁶ *Lietuvių tautosakos rinktinė*, atsakingas redaktorius Kostas Korsakas, Vilnius: Valtėybėnė grožinė literatūros leidykla, 1954, p. 257.

THE GOD OF DONELAITIS

Summary

The subject of analysis in the paper is the picture of God in the poem *The Seasons (Metai)* by the classic of Lithuanian literature Kristijonas Donelaitis. Six examples are presented. In the first example, Donelaitis compares the Lithuanian word for God, *Dievas*, to the appellative *dyvas* “a wondrous thing, an oddity, a miracle”, which is considered a Slavism. In the second example, God is mentioned along with a peculiar epithet *Visgal̃sis (Almighty)*, which is not characteristic of the standard language, and is known in historical sources (both Christian and non-Christian) since the 16th century. The third example is the understanding of God as the giver of goods, which is known in many traditions since the earliest times. The fourth example is a particularly curious passage in the poem about “the Lithuanian times”, which have both pre-Christian and Christian features (people did not know the Catechism yet, received sacred knowledge by oral tradition, devoutly worshipped God and attended church); it should be noted in this respect that the worship of God also constituted the core of the ancient Lithuanian faith, and the Slavism *bažnyčia (church)* had been adopted by Lithuanians already before the arrival of Christianity and previously signified a “pagan” temple. The fifth example is fire given to humans by God, also an archaic image known in many ancient traditions. And, finally, in the sixth example the necessity of help that people receive from God, who is called *dangiškasis tėtutis (the heavenly father)*, is emphasised – without this help a farmer cannot expect any harvest even in the richest soil, which is an obvious paraphrase of respective folklore texts. A conclusion is made that the God of Donelaitis is not narrowly confessional, but has some features typical of the early Lithuanian tradition.